

ALTERNACE VOKÁLU S NULOU ANEB JAK NEMĚŘIT SLOVANSKÉ JERY

Roman Sukač, Ondřej Šefčík

Slezská univerzita v Opavě,
Masarykova univerzita Brno

Abstrakt: Autoři článku polemizují s přístupem "fonologie řízení" (government phonology) k řešení problematiky slovanských alternací vokálu s nulou v paradigmatických tvarech. Poukazují na chybnou interpretaci dat a obhajují tradiční výklady historické lingvistiky.

Klíčová slova: jery, government phonology, historická lingvistika, Havlíkovo pravidlo

Abstract: Authors of the paper criticise the approach of *lateral phonology theory* which aims to explain the vowel-zero alternation in Slavic forms. The aim of the paper is to show the weakness of *lateral phonology theory* and defend the traditional position from the point of historical linguistics.

Keywords: Historical linguistics, Slavic yers, lateral phonology

1. ÚVOD

Termínem "alternace vokálu s nulou" označujeme synchronní morfonologické alternace dvojího druhu. Jednak jde o tzv. zánikové alternace, kdy v určitých flektivních tvarech dochází k vypouštění /e/, např. *pes-psa* < *рѣсъ-рѣса, *doměk-domku*¹ < *домѣкъ-домѣка; nebo o vznikové alternace, kde je naopak /e/ do flektivních tvarů vkládáno: *mozek-mozku* < *mozgъ < *mozga*. Zánikové alternace jsou většinou reliktem raného postpraslovanského vývoje, konkrétně eliminace praslovanských jerů v důsledku Havlíkova pravidla. Vznikové alternace jsou spjaty se staršími fázemi slovanských jazyků a nemají s původními jery nic společného. Synchronní výsledek je ale v obou případech stejný.

Fenomén jerů a alternace vokálu s nulou vyžaduje jak diachronní, tak synchronní přístup. Z historického hlediska je nutné vědět, jak jery vznikly, jak po rozpadu praslovanštiny zanikaly, která časová a teritoriální hlediska

---

¹ Sekundární *u*-kmenové koncovky u neživotných maskulin.

ovlivňovala jejich předvídatelný vývoj, a jaké výsledky po zániku jerů pozorujeme v současných slovanských jazycích. Synchronně je zapotřebí silná teorie, která na základě shromážděných dat vysvětlí, proč jery zanikly a jak jejich ztráta ovlivňovala restrukturalizaci morfematického a slabičného systému slovanských jazyků. V poslední době se do pozornosti dostává tzv. *fonologie řízení* (government phonology)² nebo také *laterální fonologie* (Scheer 2004), která se snaží vysvětlit jednak vývoj jerů samotných, jednak komplexně objasnit alternace vokálu s nulou. V našem textu budeme stručně konfrontovat historická data s přístupem *fonologie řízení*.

2. CHARAKTERISTIKA PRASLOVANSKÝCH JERŮ

Praslovanské jery byly hlásky, které vznikly z původního indoevropského krátkého **i* a krátkého **u*. Z krátkého **i* vznikl foném označovaný měkkým jerem *ь*, z krátkého **u* pak foném označovaný tvrdým jerem *ѣ*. Tyto hlásky, které vznikly patrně již v rané fázi praslovanštiny (okolo r. 400), jsou dobře doloženy z klasické staroslověnštiny (ta ukazuje pozdní fázi praslovanštiny v 9. století). Přesná výslovnost jerů není známa. Jer *ь* byl patrně redukovaným vokálem s i-ovým zabarvením, jer *ѣ* naopak se zabarvením u-ovým. Tento předpoklad ale vychází jen z původní rekonstrukce. Oba jery se však výslovnostně rozlišovat musely, neboť ještě v 10. století, tedy v době rozpadu praslovanštiny, měkké jery spolu s ostatními předními vokály změkčovaly předcházející konsonanty. Po zániku jerů pak došlo k rozvoji měkkostní korelace, tedy vzniku opozice změkčených a nezměkčených konsonantů, např. **tvarь > tváṛ x *tvarь > tvar*. Na konci praslovanského období jery mizely, na českém území pravidelně podle tzv. Havlíkova pravidla. Jestliže byla ve slově souvislá řada jerů, pak sudé jery (počítáno od konce) se vokalizovaly, liché jery zanikaly. Sudé jery v pračeštině patrně již před zánikem dostávaly e-ové zabarvení, proto se také po zániku vokalizovaly v plné /e/, např. **domьъkьъ > domek, domьъka > domka* (dnes *domku*). Směrem k okraji slovanského teritoria jery mizely s větší či menší nepravidelností včetně rozdílné vokalizace sudých jerů v závislosti na konsonantickém okolí nebo na původní praslovanské intonaci. Foneticky oba jery na slovanském území nutně nesplývaly a ještě v době zániku se musely vyslovovat odlišně, protože jak za měkký, tak za tvrdý jer máme ve slovanských jazycích různé střídnice (přehledně Lamprecht 1987: 139-144).

² Kaye, J.; Lowenstamm, J.; Vergnaud, J.-R. Constituent Structure and Government in Phonology. *Phonology* 7, 1990, 193-231.

Příčina zániku jerů nebyla dosud uspokojivě vysvětlena. Starší práce dávaly zánik jerů do souvislosti s pozdněpraslovanským zkracováním délek, metatoniemi³ a vznikem nových kvantitativních opozic v důsledku kontrakcí (HMC 1986: 49; Lamprecht 1987: 137). Jery se měly dostat mimo korelaci krátký-dlouhý vokál a tak zaniknout. To je ovšem předpoklad vycházející z uměle vytvořeného pravidelného vokalického systému pro konec praslovanštiny. Důvod, proč by k sobě jery musely nutně mít dlouhé protějšky, ale neexistuje. Situaci navíc komplikují dva faktory. Oba jery při svém zániku nemusely nutně foneticky splynout, jako v češtině nebo polštině (kde je za oba jery je střídnice *e*). Jak tvrdý, tak měkký jer se mohly vyvíjet odlišně, např. ve středoslovenských dialektech *ʋ > o*, *ʋ > e* (**vʋšb > voš*, **pʋsb > pes*). Druhým závažným problémem je výše zmíněná selektivita zániku jerů a jasná směrovost slabičných změn (zprava doleva) popsaná Havlíkovým pravidlem. Pokud měly jery zaniknout, měly zaniknout všechny, nikoliv jen sudé (alespoň v centru změny na širším pračesko-polském území).

Tyto problémy byly historickou mluvnicí pomíjeny, protože nikdy (kromě korelačního systému) neexistovala žádná teorie uspokojivě vysvětlující jednak příčiny zániku jerů, jednak důvod existence Havlíkova pravidla.⁴

Havlíkovo pravidlo vedlo k paradigmatickým alternacím, např. **pʋsb -pʋsa > pes-psa* a vzniku alternace vokál – nula v pádových tvarech. Toto pravidelné střídání pozorujeme ještě ve staročeštině. Uvedená pravidelnost byla později narušována, jednak vkladným */e/*, jednak odstraněním nadbytečného */e/*. Důvodem byla snaha vyrovnat slovní základ a omezit paradigmatickou nepravidelnost.

Vkladné */e/*: např. podle gen. *domečka* vznikl nominativ *domeček*, původní *mech < *mъchъ – mcha < *mъcha* se vyrovnalo na *mech-mecha* (dnes *mechu*), tvary *blcha*, *dskā*, *stblo* pak byly vyrovnány podle genitivu plurálu *blech*, *desk*, *stébel*.

³ K akcentologickým otázkám pozdní praslovanštiny viz Sukač 2015.

⁴ Zánik jerů patrně souvisí s redistribucí pozdně praslovanských akcentuačních paradigmat v paradigmata kvantitativní (distribuce délky a krátkosti v pádových a derivačních tvarech slov v západoslovanských jazycích), dále v paradigmata založená na distribuci silového přízvuku (východoslovanské jazyky) a nová paradigmata délkově-intonační (srbština-chorvatština, slovinština a jejich dialekty). Jelikož zmíněná redistribuce pozdně praslovanské akcentuace souvisí s nástupem trochejského (v západní slovanštině) nebo jambického metrického systému (v jižní slovanštině), je možné, že zánik jerů v důsledku Havlíkova pravidla byl podmíněn právě metrikou (Bethin 1998: 212). Připomeňme, že český prozodický systém je trochejský v důsledku ustáleného přízvuku na první slabice a volné distribuce kvantitativ. Jery ve slabých pozicích by tedy byly disociovány od slabičné móry a následně zanikly, sudé jery by se vokalizovaly a zůstaly pod mórou. Havlíkovo pravidlo založené na metričnosti by pak vysvětlovalo zánik lichých a vokalizaci sudých jerů (Bethin 1998, Rochoň 2000).

Odstranění nadbytečného /e/: *Bzenec-Bzence* (pův. *Beznez* vyrovnáno podle genitivu), podobně *Bystrc-Bystrce* (pův. *Bystrěc*).

Aby bylo možné vysvětlit jazyková data, je nutné je nejdříve shromáždit a pak vytvořit hypotézu, na níž by měla být data testována. Z hypotézy pak má být vytvořena teorie. Standartní *fonologie řízení* byla vytvořena a testována na neslovanském materiálu. Teprve Scheer (2009) aplikoval původní teorii *fonologie řízení* na slovanská data. Metodologicky se tedy jedná o opačný krok s nutným výsledkem: data musí být "přizpůsobena" teorii a pouze taková data, která teorii potvrzují, jsou brána v potaz. Zbytek je ignorován nebo dezinterpretován. Protože chybí kritické reakce především ze stran historické jazykovědy, dostávají se tyto metodologicky chybné výklady do zásadních publikací mapujících stav poznání posledních let, tak Scheer (2011) v mnohasvazkové *The Blackwell Companion to Phonology*.

V následujících pasážích uvádíme několik příkladů, kdy aplikace fonologie řízení na alternace vokál-nula ve slovanských jazycích (zvláště v češtině) selhává, neboť této teorii neodpovídají historická data.

3. ALTERNACE VYVOLANÁ ZÁNÍKEM KONCOVÉHO JERU

Scheer (2009: 251), Scheer & Ziková (2010) a Scheer (2011)⁵ tvrdí, že většina slovanských dat obsahující ve tvarech alternaci vokál-nula vznikla v důsledku dvou mechanismů, tzv. *snížení* (Lower), kdy jery jako vysoké vokály snížily artikulaci, a Havlíkova pravidla. Alternační místa jsou vokalizována v otevřených slabikách, pokud následující vokál alternuje s nulou, tedy například *loket-lok0.te* (Scheer & Ziková 2010: 2). Zde se dostáváme k terminologickému zmatení. Jako "jery" se totiž v generativní fonologii (a rovněž ve *fonologii řízení*) označují také abstraktní vokály vytvořené generativními fonology k vysvětlení alternací vokálu s nulou ve tvarech slov. Slovanské jazyky, které vykazují uvedenou alternaci, tak mají rozlišovat vokály s nulou alternující a vokály s nulou nealternující. Podle tohoto předpokladu by v češtině mělo existovat dvojí "e" – jedno, které alternuje s nulou (*pes-p0sa*), druhé, které nealternuje (*les-lesa*). Alternující "jery" by v určitých případech měly být "plovoucí" (*floating*), tedy přítomny v hluboké struktuře a povrchově realizovány jen za určitých podmínek. Konkrétně by to mělo být prázdné slabičné jádro, které by směrem mělo "jer" lexikálně asociovat, například v *loket0-lok0te*. Směr této realizace je zprava doleva, tedy ve smyslu Havlíkova pravidla. Uvedený předpoklad ovlivňování je však zcela mylný.

---

⁵ Scheer (2011) sumárně ke všem zde uváděným tématům.

Neetymologické vokály se podle *fonologie řízení* měly objevovat již v době fungování Havlíkova pravidla, tedy v 10. století. Například Nsg-Gsg *i*-kmenových feminin typu **pěsnь-pěsni*, **basnь-basni* by kvůli ztrátě koncového jeru měl být reorganizován do českých tvarů *piešeň-písně*, *bášeň-básně*. Ztrátou jeru by tedy měl být vyvolán vkladný vokál v nominativu singuláru. Tomuto tvrzení ovšem odporují data. Pokud by se mělo jednat o obecně slovanský jev (nikoliv jen český), pak bychom podobnou situaci **pěsnь > píseň* měli nacházet i v jiném slovanském materiálu. V polštině však stále máme tvary *pieśn-pieśni*, *baśn-baśni*, staročestina má dublety *piesń-piesni/pieseň-piesně*, *básń-básni/bášeň-básně*. Navíc, praslovanský tvar **pěsnь* nepokračuje do českého tvaru *piešeň*. Sufix *-snь* se již koncem praslovanštiny stal slovotvorným sufiksem. Tvar *-sni* po ztrátě jeru je pravidelným vývojem a není důvod k jakékoliv epentezi. Bez epentetického vokálu je doložen také polský derivát *piosnka*, který existuje od 16. století. Ani zde žádný epentetický vokál nevzniká (Borys 2008: 433). Epenteze ve staročeském *piešeň*, *bášeň* rozhodně nesouvisí se ztrátou jerů, ale nepochybně s paradigmatickou změnou v důsledku přecházením *i*-kmenů k *ja*-kmenům.

Podobně selhává předpoklad *fonologie řízení* o vlivu ztráty koncových jerů na epentezi Gpl některých *a*-kmenů feminin a *o*-kmenů neuter, např. české *sestra-sester*, *číslo-čísel* z původních **sestra-sestrь*, *číslo-číslь*. Slovanská data opět ukazují něco jiného. Polština stále zachovává tvar *siostra-sóstr* bez epenteze, rovněž staročeská data nedokládají žádnou epentezi: *vesl*, *bidl*, *divadl*, *křídla*, *žebr...* (Gebauer III-1, 139-140). Tvary s epentezemi jsou rozhodně pozdější a v intencích výkladů historické jazykovědy jsou vyvolány snahou o paradigmatické vyrovnání tvarů: **stbьlo-stbьlь > staročesky stbьlo-stebьl > novočesky stěbьlo-stěbel*. Koncové *-el*, *-er* mohlo být rovněž unifikováno fonotakticky. Rovněž vývoj tvarů *рькьло-рькьль* vylučuje jakýkoliv vliv koncových jerů na epentezi. Očekávané staročeské tvary jsou *peklo-pkel*. Tvar genitivu plurálu *pkel* ovšem není doložen, pouze adjektivum *pkelný*. Původní tvar dokládá stará polština (*pkiel*). Doložený český tvar je *pekel*, ale tento tvar by znamenal, že epentetický vokál byl způsoben nikoliv koncovým jerem, ale jerem sudým. To ovšem odporuje původnímu předpokladu, navíc je tvar *pekel* pozdější a jedná se opět o běžné paradigmatické vyrovnání.

I české tvary *mozek-mozku* z původního **mozgь-mozga* nevyžadují vznik epentetického vokálu v nominativu singuláru v důsledku ztráty koncového jeru. Staročeské tvary stále dokládají očekávaný tvar *mozk/mozg*, stejný tvar mají i některé moravské dialekty, např. dolské a valašsko-starojické *mozg* (Bartoš 1: 62, 86). Tvar bez epenteze *mózg* je doložen i ve staropolštině a pokračuje beze změny až do současné polštiny, pouze s paradigmatickým vyrovnáním genitivu singuláru: *mózg-mozgu > mózg-mózgu*.

4. PŘEDLOŽKY A PREFIXY S ALTERNUJÍCÍM VOKÁLEM

Epentetický vokál vyvolaný prázdným jádrem předchází slabiky má podle laterální fonologie být pozorován i v předložkách a prefixech typu *rozpisovat/rozepsat*. Scheer (2009:257, pozn. 10) dokonce tvrdí, že "filologové" si vymýšlejí falešné jery při rekonstrukci, aby dokázali existenci koncových jerů a tak ospravedlnili vokalizaci vnitřního jádra slabiky. Důkazem má být praslovanské **orzь*, kde podle Scheera ani analýza staroslověnského materiálu, ani srovnávací analýza nijak nedokazuje koncový jer. Ovšem už Rozwadowski (1909) ukázal, že koncový jer v podobných případech se zde objevuje v důsledku externího sandhi, např. rozdílné staroslověnské tvary *bez/bezь/bezo/bež/bešt/bez-d-r...* Jak uvádí i SJS (1: 70): "vicinia sequentis consonantis varias fert mutationes phonologicas". Pokud jde o samotné **orzь*, staroslověnská data jasně poukazují na variantnost tvarů v závislosti na hláskovém okolí a patrně i původním frázování: *razbraštenь* versus *razьbraštena* or *razьbraštenije* (SJS 3:559). Tyto sandhiové varianty byly později fonologizovány a standardizovány, jak dokládá čeština vývojem **ōrz- > roz-*. Samozřejmě zde dochází i k analogickému vyrovnávání přefigovaných tvarů, např. **rozьbьrati > rozebrat*, **rozьbirati > stč. rozbierati*, analogicky pak nč. *rozebírat*. Mnohé důvody pozdější nepůvodní epenteze předložek jsou fonetické, např. stč. *v střědu, v vodě, szobati > nč. ve středu, ve vodě, sezobat*.

5. PES NENÍ TOTÉŽ, CO LES

Připomeneme-li si výše uvedené terminologické zmatení pojmu "jer", pak by se "generativní" jery měly objevovat při alternaci /e/ ve tvarech *pes-psa* v protikladu k *les-lesa*. Jery v obou případech měly mít stejnou fonetickou charakteristiku, ale rozdílnou hlubokou (lexikální) strukturu, tedy /pьs/ a /les/ (Scheer 2009: 255). Tento předpoklad, jakkoli by synchronně byl oprávněný, ovšem nerespektuje historický vývoj. Alternující /e/ v *pes-psa* < **pьsьsa -pьsa* je pravidelným výsledkem Havlíkova pravidla z 10. století. Alternace ve tvarech tohoto slova je historickým reliktem. Naopak nealternující /e/ v *les-lesa* < **lěsьlěsa* vzniklo ztrátou jotace z "jat" v druhé polovině 14. století. V těchto tvarech nikdy k zániku nového "e" nedocházelo. Vokalizace ve tvaru *pes* není vyvolána prázdným jádrem slabiky, tedy /pe.s0/ oproti /p0.sa/, ale jedná se o historický relikv frekventovaného slova, u něhož se stále udržují původní, paradigmaticky nevyrovnané tvary. Naopak současné tvary podobného slova *bez-bezu* jsou již paradigmaticky vyrovnané. Původní **bьzь -bьza* dává Havlíkovým pravidlem stejné výsledky jako *pes-psa*, tedy *bez-bza/bzu* (doloženo ve staročeštině). Pozdější paradigmatické vyrovnání vede k tvarům *bez-bezu* s nealternujícím /e/,

tedy k synchronně stejným tvarům, jako *les-lesa* (pádové koncovky na alternaci /e/ nemají vliv). Stále tedy platí staré Gebauerovo tvrzení, že "odchytky tyto vznikají vesměs analogií" (Gebauer I: 157). Koncepce abstraktních jerů pro obě /e/ proto nemá ani fonetickou, ani historickou oporu. Pokud by existovaly, musely by se průběhu vývoje měnit ve stejných slovních tvarech. V češtině ale neexistují dva fonémy "e" se dvojitou hlubokou strukturou, ale pouze "e" jedno vzniklé různými historickými procesy. Alternující "e" je historický relikt, nikoliv "plovoucí" a lexikálně specifikovaný vokál, na rozdíl od nealternujícího vokálu.

6. JEROVÉ ŘETĚZCE (YER CHAINS)

Selhává také generativní vysvětlení pro alternace /e/ v paradigmatických tvarech derivátů typu *domeček-domečku* (Scheer & Ziková 2010). Původní tvary **domьčькь-domьчька* dávají Havlíkovým pravidlem výsledek *domček-domečka* (doložený ve staročeštině). Paradigmatické vyrovnání ovšem nevede k tvarům ***domečk-domečka*, jak autoři předpokládají. Konsonantický cluster *-čk#* by totiž byl eliminován e-epentezí z důvodů fonotaktických a výsledný tvar by se přiklonil k již stávajícímu sufixu *-ek*. Tímto sufixem se už ve staročeštině tvoří deminutiva (*domček, mládenček, statček, zámček* apod.) Není tedy nutné u tvarů *domček-domečka* předpokládat jakékoliv abstraktní vokály, spíše však zobecnění konkrétního derivačního modelu. Později jsou opět nominativní tvary vyrovnávány podle genitivu se současným výsledkem *domeček, mládeneček, stateček, zámeček* a celý sufix *-eček* je abstrahován a použit jako sufix pro vytváření maskulinních deminutiv. V genitivních tvarech *-ečka* není nutný vkladný vokál (tedy ***ečeka*) neboť by tím docházelo ke poruše paradigmatické jednoty tvarů (jiný počet slabik).

Oba autoři vycházejí z mylných předpokladů, že primární a sekundární derivace logicky následují po sobě, tedy *dům-domek-domeček*, a derivace s vokalizací jerů má být nějak cyklická. Typickým příkladem této mylné interpretace je polský tvar *pieseczek* "psíček", kde se uvažuje o derivačním procesu $p'Es_0 > piesEk\emptyset > piesekEk_0$ (kde E je v interpretaci obou autorů vkladný vokál).⁶ Prázdňé slabičné jádro má vyvolávat vznik tohoto vkladného vokálu směrem nalevo. Tomuto předpokladu ovšem odporují historická data. Synchronně se totiž nejedná o stejný proces, a to autoři neberou v úvahu.⁷

⁶ Připomeňme, že sufix **-ькь* musí být už praslovanský, neboť *-ькькь* dává *-ьчькь* vlivem třetí palatalizace velár. Historický detail, se kterým se v generativní fonologii nepočítá.

⁷ Podobně je zcela mylný předpoklad, že *šev* derivuje *švec*, neboli tvar s nepravidelným vývojem (sic!) oproti údajně očekávanému **ššev*, což předpokládá konstrukci ***šev+ьсь* (Scheer & Ziková 2010: 8, pozn. 4). Ve skutečnosti existují obě slova vedle sebe už v praslovanštině, tedy

Zatímco deminutivum *piesek* "psík" je možné datovat do střední polštiny, tvar *pieseczek* je novější. Tvar **pʲsʲkʲ*, pokud by existoval v prapolsčině, by musel po ztrátě jerů dát **psek*. Tvar *piesek* je ovšem doložen až z 15. století, s kořenem analogicky upraveným podle *psek-pieska* (Borys 2008:432, GHJP 1981: 115). Sekundární derivát *pieseczek* je rovněž doložen až z 15. století (Długosz-Kurczabowa 2006:398), ovšem jako derivát od nepůvodního *piesek*, nikoliv od *psek*. Původní tvar "p'Es0" není derivační bází, jak se oba autoři domnívají, a proto je výklad o pravidelné vokalizaci "jerových řetězců" chybný.⁸

7. PROBLÉM "LOWER"

Ve fonologii řízení se předpokládá, že fonetické snižování jerů "lower" vytváří vztah mezi dvěma slabičnými jádry a směrovostí fonetického vztahu mezi nimi. Směr řízení má být doleva (Scheer & Ziková (2010:471). Tomuto tvrzení ovšem odporují případy českého *psáti* < **pʲsati* nebo *lžíce* < **lʲžica*, kde vztah mezi dvěma slabičnými jádry je opačný (ztráta jeru v kořenové slabice implikuje délku v jádru sousedním). Situace s fonetickým snižování jerů také není nijak jednoduchá. Jery se vokalizují různě v závislosti na slovanském teritoriu. Vokalizace je také ovlivňována původní akcentuací, například v hornolužičtině: *bʲzʲ-bʲzà* > *bóz-boza*; **mʲchʲ-mʲchà* > *móch-moha*; **sʲnʲ-sʲnà* > *són-sona*; **šʲvʲ-šʲvà* > *šów-šowa*; *pʲsʲ-pʲsà* > *pós-psa*; **rʲtʲ-rʲtà* > *rót-rta/rota* (oxytona) versus **lʲnʲ-lʲna* > *len-lenu*, **vʲšʲ-vʲši* > *woš-wšě*; **rʲžʲ-rʲži* > *rož-ržě* (akutová barytona, viz detailně Dybo 1968). Podobně je tomu ve slovinštině: **dʲnʲ* > *dán* versus **pʲsʲ* > *pəs*, a také v centrálních slovenských dialektch: *mach/moch* versus *voš, veš* (Greenberg 1988:54-56). Dále je vokalizace jerů nebo i výskyt epentetických vokálů je ovlivňována konsonantickým prostředím. Typickým případem jsou maskulinní tvary perfekta

*šʲvʲ a **šʲvʲcsʲ* a obě vokalizují jery přesně podle Havlíkova pravidla v 10. století. Vidíme, že absence přihlídnutí k historickému vývoji zde vede ke zcela svérázným výkladům.

⁸ Polská *propria* v nominativu singuláru *Blizk, Budzk, Domk, Krzepak* atd., doložená v Hnězdenské bule z 1.pol. 12. století ukazují, že původní deriváty se sufixem *-kʲ* neměly v tomto sufixu vkladný vokál. Tvary bez vkladného vokálu jsou dialekticky omezeny na Velkopolsko, Kujawy a Mazowsko. Současně se v památce vyskytují i tvary s vkladným vokálem: *Brodek, Byczek, Kwiatek, Rdzeki* atd. Jedno vysvětlení je, že tvary nominativu byly analogicky vyrovnány podle tvarů genitivu, např. *Buzka, Domka* atd. (GHJP: 115-116). Alternativní výklad počítá s absencí vokalizace jerů před nezňělými konsonanty, což je situace stále doložená v kašubštině: *dobětk* < **dobytkʲ*, *nock* < **nogʲtʲ*, *dómk* < **domʲkʲ*, *ševc* < **šʲvʲcsʲ* atd. Stejně se chovají i sekundární deminutiva. Od *dobětk* očekáváme sekundární derivát **dobětäčk* < **dobytkʲcsʲkʲ*, doloženo je však *doběčk*, podobně *lasečk* "lesiček", *g^oolqbäčk* "holoubeček", *kvātečk* "kvíteček", atd. (Andersen 1970). Závislost vokalizace jerů na hláskovém okolí byla tedy typická pro určitá teritoria a nijak nezávisí na obecné stavbě slabiky včetně vlivu uplatnění gramatikalizace derivačního sufixu.

aktiva ve slovenštině. Ve tvarech před koncovou likvidou vzniká vkladný vokál: *niesol, viedol* <*nesl, vedl*<*nesľ, vedľ*, oproti *niesla, vedla* (Greenberg 1988: 57). Ztráta koncového jeru nevyvolala vokalizaci předchozí slabiky, jak by z teorie fonologie řízení mohlo vyplývat, protože bychom museli stejnou situaci pozorovat v češtině. Zde ale, na rozdíl od slovenštiny, žádnou alternaci nepozorujeme *nesl, vedl* – *nesla, vedla*.

Analogické vyrovnání ve prospěch absence vokálu z původního jeru je v kašubštině, např. Gpl *prozba* – *prózb* < **prosbbъ, córka* – *córk* < **dъcerьkъ, jabko* – *jabk* < **jabľkъ, p^uodášva-p^uodášv* < *podъšvъ atd. (Andersen 1970: 64-65). Alternace vokál-nula byla v kašubštině v mnoha případech eliminována. Máme zde tedy prázdná slabičná jádra, jejichž existence jde proti teorii fonologie řízení.

8. ZÁNİK JERŮ A HISTORICKÉ LINGVISTIKY

Ve fonologii řízení je diachronní situace je při výkladu alternace vokálu s nulou (neboli generativních "jerů") ve slovanských jazycích programově ignorována s tím, že historicky nijak nesouvisí se synchronií, a původní jery dokonce žádné synchronní alternace neprodukují (Scheer 2011: 2936, 2949). Jak jsme ale viděli výše, historické Havlíkovo pravidlo a synchronní alternace se ve fonologii řízení zcela libovolně prolínají, pokud tomu ovšem odpovídají data. Opakovaným argumentem je absence praslovanských jerů v moderních slovanských jazycích a poukaz na existenci alternací, které nemají s jery nic společného (Scheer 2011: 2951). Historická lingvistika tedy nemá k problematice "jerů" co říci a všechny foneticko-fonologické jevy je nutné vysvětlovat podle synchronních generativních pravidel. Autoři historicky zaměřených prací jsou dokonce viněni z toho, že si jery vymýšlejí, aby se vyhnuli práci s neetymologickými objekty (Scheer 2011: 2948, pozn. 17). Otázkou je, proč by si historická lingvistika měla jery vymýšlet, když ty etymologické můžeme rekonstruovat, a ty neetymologické (tedy moderní alternace) můžeme vysvětlit jednak analogií, gramatikalizací, prostou fonotaktikou, nebo historickým reliktem. Hlavní příklady jsme zde uvedli.

Jestliže při výkladu alternace vokálu s nulou pomíneme historické východisko, pak je zcela logický krok k tomu, abychom stejný princip alternací hledali i mimo slovanské jazyky, kde typologicky podobné jevy samozřejmě existují. Havlíkovo pravidlo je pak uplatňováno na francouzštinu, němčinu, marockou arabštinu, atd. (Scheer 2004). Důvod? "Yers need to be extracted from their narrow Slavic context, where they have lived in a waterproof environment in much of the structuralist and the generative tradition.." (Scheer 2011: 2959).

Literatura

- ANDERSEN, H. (1970): Kashubian *dobętk* , *dobytek'* and its kind. *Die Welt der Slaven*, XV/1, s. 61 – 76.
- BARTOŠ, F. (1886): *Dialektologie moravská I*. Brno: Matice moravská.
- BETHIN, Ch. Y. (1998): *Slavic prosody: language change and phonological theory*. Cambridge: Cambridge university press.
- BORYŚ, W. (2008): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DLUGOSZ-KURCZABOWA, K. (2006): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DYBO, V. A. (1963): Ob otaženii drevnich količestvennyh i intonacionnyh otnošenij v verchneluzickom jazyke. In: *Serbo-luzickij lingvističeskij sbornik*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, s. 54 – 83.
- DYBO, V. A. (1968): O nekotoryh nejasnyh voprosach otaženija praslavjanskich akcentno-intonacionnyh i količestvennyh otnošenij v verchne-luzickom jazyke. In: Fasske, H.; Lötzsche, R. (eds.), *Prinoški k serbskemu rečespytej*. (Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft). Budyšin: Domowina, s. 64 – 73.
- GEBAUER, J. (1963): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl I. Hláskosloví*. Praha: ČSAV.
- GEBAUER, J. (1960): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III, Tvarosloví. 1. Skloňování*. Praha: ČSAV.
- GREENBERG, M. (1988): On the vocalization of jers in Slovak. *Die Welt der Slaven*, XXXIII, 1, s. 43 – 62.
- KLEMENSIEWICZ, Z. – T. LEHR-SPLAWIŃSKI, – S. URBAŃCZYK (1981): *Gramatyka historyczna języka polskiego* (GHJP). Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- LAMPRECHT, A. (1987): *Praslovanština*. Brno: UJEP.
- LAMPRECHT, A. – D. ŠLOSAR – J. BAUER (1986): *Historická mluvnice češtiny* (HMČ). Praha: SPN.
- ROCHOŇ, M. (2000): *Optimality in complexity: the case of Polish consonant clusters*. Berlin: Akademie Verlag.
- ROZWADOWSKI, J. (1909): Slavisches etymologisches Wörterbuch von Dr. Erich Berneker (review). *RS*, s. 71 – 112.
- SCHEER, T. (2004): *A lateral theory of phonology. Vol 1: What is CVCV, and why should it be?* Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- SCHEER, T. (2005): Slavic vowel-zero alternations and government phonology: two approaches, one solution. *FASL 13*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publ., s. 300 – 311.
- SCHEER, T. (2009): Jak přehlédnout jeden druhého: příběh alternací vokálů s nulou ve slovanských jazycích a fonologii řízení. *SaS 70*, s. 250 – 262.

- SCHEER, T. – M. ZIKOVÁ (2010): The Havlik pattern and Directional Lower. *Formal Approaches to Slavic Linguistics. The Second Cornell Meeting, 2009*. Ann Arbor – Michigan Slavic Publ., s. 471 – 486.
- SCHEER, T. (2011): Slavic yers. *The Blackwell Companion to Phonology*. eds. Oostendorp, M. et al., Chichester: Wiley-Blackwell, s. 2936 – 2962.
- SUKAČ, R. (2015): Praslovanský akut. *Bohemica Olomucensia*, 7, č. 3 – 4, s. 8 – 21.
- SJS – *Slovník jazyka staroslověnského* 1 – 4. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta, 2006.
- ZIKOVÁ, M. (2009): Ke vzniku fázových sufixů v češtině aneb Jak se *domček* změnil v *domeček*. *SaS* 70, s. 263 – 275.

Mgr. Ing. Roman Sukač, Ph.D.
Ústav bohemistiky a knihovnictví
Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě
Masarykova třída 343/37, 746 01 Opava
Česká republika
roman.sukac@fpf.slu.cz

PhDr. Ondřej Šefčík, Ph.D.
Ústav jazykovědy a baltistiky FF MU
A. Nováka 1, 602 00 Brno
Česká republika
sefcik@phil.muni.cz